

Ρώμη και «Αποκαλυπτική» λογοτεχνία.

Από τα μέσα του πρώτου π.Χ αιώνα κάνει δυναμικά την εμφάνιση της μία λογοτεχνική παραγωγή προερχόμενη από την Ελληνιστική ανατολή, η οποία προπαγανδίζει την λήξη της παντοδυναμίας της Ρώμης και γενικότερα εστιάζει στην εσχατολογική θεώρηση της ιστορίας. Για να μπορέσει κάποιος να ερμηνεύσει αυτό το φαινόμενο θα πρέπει να ερευνήσει τις γενικότερες χρονικές, ιστορικές και γεωγραφικές συνιστώσες οι οποίες συνεισέφεραν στην παραπάνω έκρηξη του «μεσσιανικού» και «αποκαλυπτικού» λογοτεχνικού ρεύματος. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός πως από γεωγραφικής απόψεως το ρεύμα αυτό ξεκινά από την ευρύτερη περιοχή της Μέσης Ανατολής και εξαπλώνεται σταδιακά προς την Δύση ώστε να καταλήξει στην καρδιά του Ρωμαϊκού κόσμου δηλ. στην ίδια την πόλη της Ρώμης. Οι περισσότεροι ιστορικοί συμφωνούν πως οι βαθύτερες ρίζες της «Αποκαλυπτικής» λογοτεχνίας μπορούν να ανιχνευτούν στην αφύπνιση του ευρύτερου μυθολογικού υποβάθρου των λαών της Παλαιστίνης και της Μεσοποταμίας μετά τις Ασιατικές κατακτήσεις του Αλεξάνδρου. Ο Αλεξανδρινός κόσμος διαμόρφωσε τις απαραίτητες αυτές συνθήκες και έθεσε τα πλαίσια της θρησκευτικής αφύπνισης των κατακτημένων λαών. Οι λαοί αυτοί μην έχοντας άλλη δυνατότητα αντίδρασης εναντίον της Ελληνικής ορθολογικότητας και των όπλων συσπειρώθηκαν τριγύρω από τις τοπικές θρησκευτικές παραδόσεις οι οποίες αποτέλεσαν ουσιαστικά πυρήνες αντίδρασης κατά των νέων κυριάρχων. Θα πρέπει να γίνει κατανοητό πως τον πρώτο καιρό των κατακτήσεων οι Έλληνες στα μάτια των κατοίκων της Μεσοποταμίας, Συρίας και Περσίας φάνταζαν ως κάτι εξωπραγματικό, ως κάτι πέρα των δυνάμεων τους, ως κάτι ασταμάτητο και ασυγκράτητο. Μολονότι ήταν συνηθισμένοι σε απολυταρχικά καθεστώτα και συγκεντρωτικές μοναρχίες, αυτή την φορά περιήλθαν υπό την εξουσία μη γηγενών αρχόντων ξεκομμένων από τα πολιτιστικά πρότυπα της περιοχής. Οι Έλληνες ήταν φορείς ενός φυσικά ανώτερου πολιτισμού, με ισχυρή γραπτή παράδοση, με επαγγελματικό και πειθαρχημένο στρατιωτικό σώμα, με διαφορετικές κοινωνικές συμπεριφορές, φορείς ενός δυναμικού τρόπου σκέψης στο κέντρο του οποίου χαρακτηρίζονταν από μία όσο το δυνατόν επιστημονική ορθολογικότητα. Οι δυναστείες των Πτολεμαίων και των Σελευκιδών αν και επηρεάστηκαν από τις επιμέρους γηγενείς κουλτούρες και συστήματα διακυβέρνησης οργάνωσαν τα αχανή κράτη τους σύμφωνα με τις δικές τους απαιτήσεις και φιλοδοξίες οι οποίες ήταν διαφορετικές από τις συνηθισμένες. Όπως ήταν αναμενόμενο, όλη αυτή η γενικευμένη ανατροπή του κυρίαρχου καθεστώτος της Ανατολής από τους Έλληνες έφερε αντιδράσεις. Μην μπορώντας οι λαοί να προβάλλουν άμεση στρατιωτική αντίδραση άρχισαν μία έμμεση δολιοφθορά επαναστατικός πυρήνας της οποίας στάθηκε η θρησκεία και η μυθολογία. Η αντίδραση λοιπόν απέναντι στην στρατιωτική, κοινωνική και πνευματική καταπίεση των Ελλήνων έμελλε να εκφραστεί με θρησκευτικούς όρους διαμέσου της αφύπνισης των τοπικών μύθων. Αυτοί που επιλέχθηκαν να εκδιώξουν και να τρομοκρατήσουν τους Έλληνες δεν ήταν παρά οι ήρωες και οι θεοί των κατακτημένων λαών της Μέσης Ανατολής. Η άοπλη αυτή άτυπη επανάσταση βρίσκονταν εναρμονισμένη με τον ρυθμό αναπνοής των ντόπιων πολιτιστικών κοιτίδων, συνεπώς παρατηρήθηκε μία ταυτόχρονη και παράλληλη άνθηση εσχατολογικής φύσεως λογοτεχνικής παραγωγής. Αυτή η παραγωγή ήταν αυθόρμητη ως άμεσο αποτέλεσμα της ανάγκης αντίδρασης που προκαλούσε η δυσφορία της καταπίεσης των Ελληνικών όπλων και πνεύματος. Θα ήταν λάθος να μιλάμε για μία συντονισμένη προσπάθεια κατευθυνόμενη εν πολλοίς από μονάχα ένα κέντρο. Κάθε τοπικό ιερατείο λειτουργούσε κατά βούληση

όταν κρίνονταν από τις πολιτικές συνθήκες αναγκαίο, για αυτό το λόγο είναι αδύνατο να αναφερόμαστε σε οποιαδήποτε κεντρική συντονιστική δράση. Παρόμοιες κοινωνικές συνθήκες ήταν εύλογο πως θα πυροδοτούσαν παρόμοιες κοινωνικές εκρήξεις. Πολυκερματισμός, ποικιλομορφία, ανομοιομορφία, πολυσημία είναι τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν τόσο την παραγωγή όσο και την ερμηνευτική της «αποκαλυπτικής» λογοτεχνίας, πράγμα που απαιτεί ιδιαίτερη λεπτολογία και χρόνο από την πλευρά των μελετητών προκειμένου να την κατατάξουν.

Στην Αίγυπτο από νωρίς κυοφορήθηκε ένας χρησμός που έθετε τέρμα στην Δυναστεία των Λαγίδων και προπαγάνδιζε την επιστροφή της εξουσίας σε γηγενής βασιλιάδες. Το περιεχόμενο των «Δημοτικών Χρονικών» ήδη είχε ξεκινήσει να διαμορφώνεται από την εποχή της Περσικής κατάκτησης της Αιγύπτου καθώς αναφέρουν τον Καμβύση, τον Ξέρξη κα. Αποτελούνται από αριθμό χρησμών και προφητειών οι οποίες χρησίμευαν ως πολιτική προπαγάνδα απέναντι στους κατακτητές της Αιγύπτου. Σε γενικές γραμμές οι χρησμοί αφού πρώτα αναφερθούν στην διπλή κατάκτηση της Αιγύπτου από τους Πέρσες και τελικά από τους Έλληνες προβλέπουν για το μέλλον την επανάκτηση της επικυριαρχίας από έναν ντόπιο βασιλέα με καταγωγή από την Heracleopolis, τον τόπο που δόθηκε η μυθική μάχη μεταξύ του θεών Ωρου και Σεθ. Ο σωτήρας αυτός με κάποια ιστορική βεβαιότητα εικάζεται πως ήταν ο τοπικός Αιγύπτιος βασιλέας της Άνω Αιγύπτου ονόματι Harsaphi ή Harmachi μάχη. Ο Harsaphi στον ρόλο του σωτήρα βασιλέα Ωρου θα στέλλονταν από την Ίσιδα με σκοπό να απαλλάξει την Αίγυπτο από τους εισβολείς αποκαθιστώντας την τάξη. Ο ίδιος χρησμός αναφέρεται και στην καταστροφή της Αλεξάνδρειας μετά από καταβύθιση της κάτω από τα νερά της Μεσογείου. Χρονολογικά είναι δύσκολο να κατατάξουμε την έκβαση της λαϊκής αυτής πίστης, σίγουρα όμως το όλο κλίμα είχε δημιουργηθεί μετά την κατάκτηση της Αιγύπτου από τον Καμβύση στα τέλη του 6ου π.Χ αιώνα. Πιθανότατα, η κρυσταλλωμένη μορφή του χρησμού σχετικά με τον καταποντισμό της Αλεξάνδρειας να μπορεί να τοποθετηθεί γύρω στο 130 π.Χ στην περίοδο ηγεμονίας του Πτολεμαίου Ευεργέτη Β Φύσκων (182- 116 π.Χ)..Στην ίδια ατμόσφαιρα και οι σκοτεινοί «Χρησμοί του Ύστασπη», οι οποίοι εκκολάφθηκαν από ένα μίγμα Ελληνικής και Ζωροαστρικής μυθολογίας και ανέφεραν την καταστροφή της Ρώμης από έναν Ουράνιο Βασιλέα, υιό του Ηλίου. Οι χρησμοί αυτοί ήταν σε έξαρση το πρώτο μισό του 1ου π.Χ αιώνα και πιθανότατα να απευθύνονταν στον Μιθριδάτη τον Μέγα άξιου υπερασπιστή του Ασιατικού Ελληνισμού κατά την σύγκρουση του με Ρώμη στην περίοδο των σκληρών Μιθριδατικών πολέμων (89-63 π.Χ).Στην ύπαρξη των χρησμών αυτών αναφέρονται Χριστιανοί απολογητές όπως οι Κλημέντης της Αλεξανδρείας, ο Λακτάντιος κα. μέχρι και τον 5 μ.Χ αιώνα.Στην περιοχή της Μεσοποταμίας, ο Αντίοχος Γ (223-187 π.Χ) θα χάσει τελικά την ζωή του κατά την απόπειρα κατάληψης του ναού του Βαάλ στο Ελάμ, γύρω από το οποίο οι ντόπιοι ιερείς είχαν συσπειρώσει τον λαό απέναντι στην ξένη επικυριαρχία. Αν και η εξέγερση οργανώθηκε από δύο Έλληνες στρατηγούς που εναντιώνονταν στον Αντίοχο, το κλίμα είχε ήδη προετοιμαστεί. Η δυσφορία των γηγενών που είχαν σχηματίσει πυρήνες αντίστασης γύρω από θρησκευτικά κέντρα μαρτυρείται από τον Διόδωρο Σικελιώτη ο οποίος αναφέρει πως ο Αντίοχος Γ είχε κατηγορήσει ευθέως τους ιερείς του εν λόγω Ναού πως του είχαν κηρύξει τον πόλεμο (Diodorus 28.3.1;29.15.1).Στην ίδια περίπου χρονική περίοδο(168 π.Χ) στην πόλη της Βαβυλώνας ντόπιοι επιτέθηκαν στο ανακαινισμένο από τον Αλέξανδρο κεντρικό ναό (Ésagila) της πόλης αφιερωμένο στον Μαρδούκ, που βρίσκονταν τοποθετημένα αγαλματίδια εξελληνισμένων θεοτήτων. Οι βέβηλοι επιτέθηκαν στον ναό παίρνοντας ολόκληρα τα αγάλματα ή αποσπώντας τα χρυσά τους αποσπώμενα μέρη. Για αυτήν την πράξη τους

οι συμμετέχοντες καταδικάστηκαν σε θάνατο ως πράξη προδοσίας. Για αυτούς όμως δεν ήταν παρά πράξη πατριωτισμού, η επίθεση εναντίον των Ελλήνων θεοτήτων δεν ήταν παρά πράξη εναντίον της Ελληνικής ηγεμονίας γεγονός που καλύφθηκε από θρησκευτικό μανδύα. Η αναθέρμανση και ενδυνάμωση της γιορτής Akitu στα χρόνια των Σελευκιδών λάμβανε μέρος μέσα στα πλαίσια αφύπνισης της Βαβυλωνιακής μυθολογίας με επικέντρωση στο τοπικό έπος της δημιουργίας, του Enuma Elish. Η σύνδεση με το ένδοξο Βαβυλωνιακό παρελθόν αποτελούσε πνευματικό αντίμετρο στην Ελληνική ηγεμονία. Ο εξελληνισμένος Βαβυλώνιος λόγιος και αστρονόμος Βήρωσος (3^{ος} π.Χ αιώνας) σύμφωνα με τον Ιώσηπο θα εξιστορεί επανειλημμένα την ιστορία του Βασιλιά Ναβουχοδονόσορ με τέτοιο ύφος έτσι ώστε να αποδεικνύεται πιο μεγαλοπρεπής και άξιος από τον Αλέξανδρο, τον Σέλευκο και τον Ηρακλή (Josephus, Ag Ap 1.131-44). Στην Περσική θρησκευτική λογοτεχνία των Ελληνιστικών χρόνων και συγκεκριμένα στο κεφάλαιο Vahuman Yasn του ιερού βιβλίου της Αβέστα, γίνεται αναφορά στους “divs”, αναμαλλιασμένοι δαίμονες οι οποίοι προφανώς ταυτίζονται με τους Έλληνες. Σύμφωνα με το χρησμό το βασίλειο των Ελλήνων-δαιμόνων είναι το τελευταίο μίας σειράς τεσσάρων βασιλείων από τα οποία τα τρία πρώτα ήταν Περσικά. Η κατάταξη αυτή των Βασιλείων θα επηρεάσει την μετέπειτα αποκαλυπτική λογοτεχνία π.χ βιβλίο Δανιήλ, τους Σιβυλλικούς χρησμούς αλλά και τον καθ’αυτό Ρωμαϊκό κόσμο. Χαρακτηριστικό είναι πως προτού η Ρώμη κάνει την παρουσία της αισθητή στην Μέση Ανατολή (μετά τον 1^ο π.Χ) αιώνα οι εσχατολογικοί χρησμοί αναφέρονταν στο τέλος του Βασιλείου των Ελλήνων, κάτι που στους επόμενους αιώνες θα αντικατασταθεί από το βασίλειο των Ρωμαίων.. Περιληπτικά, σύμφωνα με τους χρησμούς της Ελληνιστικής περιόδου, το βασίλειο των Ελλήνων θα καταστρέφονταν με την βοήθεια θεϊκής επέμβασης είτε αυτή ήταν διαμέσου της στρατιάς της Ρώμης είτε διαμέσου ενός βασιλέα που θα αναδυθεί από το γένος του Δαβίδ (Pss Sol. 17:3). Ο χρησμός πως η Ρώμη θα αποτελέσει την τελευταία παγκόσμια Αυτοκρατορία μετά την Μακεδονία, Περσία, Μηδία και Ασσυρία υποστηρίζεται πως εισήλθε στην Ρώμη την περίοδο 189/8 π.Χ κατά την διεξαγωγή των Ρωμαίο-Συριακών πολέμων μέσω του Ρωμαίου συγγραφέα Aemilius Sura. Το αντίστοιχο χωρίο βρίσκεται στο έργο του Aemilius «Χρονολογία της Ρώμης» το οποίο όμως διασώζεται ως απόσπασμα στο έργο του Ρωμαίου ιστορικού Velleius Paternulus (1.6.6) ο οποίος πέθανε το 31 μ.Χ. Παρόλα αυτά, η ιδέα αυτή δεν θα κρυσταλλωθεί και θα αποκτήσει δημοφιλία όχι πριν το 50 π.Χ, περίοδο κατά την οποία γίνεται κοινός τόπος. Γενικά, η άποψη των προηγούμενων τεσσάρων (Ασσυρία, Μηδία, Περσία, Μακεδονία) και μίας ακόμα Αυτοκρατορίας (της Ρώμης) βρίσκεται έντονα στην Ελληνιστική και Ρωμαϊκή εσχατολογική λογοτεχνία με ευκρινέστερη απόδοση στο τέταρτο Σιβυλλικό χρησμό (Sib Or. 4:49-101), σύμφωνα με το οποίο η Ρώμη θα καταποντιστεί όπως έγινε και με τις προηγούμενες από αυτήν Αυτοκρατορίες. Ο συγγραφέας του χρησμού αυτού, έχει διαφοροποιηθεί από τον χρησμό του Δανιήλ (Daniel 2;7;8) στους οποίους η χρονική διαδοχή των βασιλείων είναι αρκετά ασαφής μιας και δεν είναι εξακριβωμένο πως τα τέσσερα βασίλεια αναφέρονται σε Αυτοκρατορίες ή σε Δυναστείες των Διαδόχων ή ακόμα σε τοπικές Εβραϊκές Δυναστείες. Ακόμα ένα στοιχείο που αποδεικνύει την ανομοιομορφία και την έλλειψη συντονισμού στην αυθαίρετη έκδοση χρησμών είναι η διαφορές που παρουσιάζουν οι ίδιοι οι Σιβυλλικοί χρησμοί μεταξύ τους, στο τρίτο Σιβυλλικό χρησμό η χρονική διαδοχή των βασιλείων γίνεται από την Αιγυπτιακή σκοπιά (δηλ. Αίγυπτος-Περσία-Μηδία-Αιθιοπία-Ασσυρία-Βαβυλώνα-Αίγυπτος –Ρώμη) με αποτέλεσμα να διαφέρει από τον τέταρτο. Η Εβραϊκή παραγωγή εσχατολογικής και μεσσιανικής αποκαλυπτικής λογοτεχνίας ήταν μεγάλη μιας και ο λαός αυτός ήταν ιδιαίτερα προσκολλημένος στο γραπτό λόγο

ο οποίος δεν ξέφευγε ποτέ από το θρησκευτική σφαίρα. Πολλοί Σιβυλλικοί χρησμοί γράφτηκαν από Εβραίους στους οποίους η μεταφυσική αντίληψη του κόσμου κυριαρχούσε απουσίας οποιαδήποτε κοσμικής σκέψης. Ο κύκλος των Εβραίων συγγραφέων αποκαλυπτικής γραμματείας πρέπει να διέθετε ανώτερη θρησκευτική παιδεία, δεν δικαιολογείται διαφορετικά η απόδοση χρησμών σε επικό εξάμετρο στίχο. Τα χειρόγραφα του Qumran παρήχθησαν μόνο έπειτα από μακρόχρονη και σχολαστική μελέτη των Εβραϊκών βιβλικών κειμένων. Καλό παράδειγμα που αποδεικνύει το πνευματικό υπόβαθρο των δημιουργών του είναι το ίδιο το βιβλίο του Δανιήλ το οποίο όπως γίνεται φανερό (Dan 11:33,35) αντιπροσωπεύει ένα κύκλο Εβραίων Νομοδιδασκάλων τους maskilim ρόλος των οποίων ήταν να καθοδηγούν τα λαϊκά στρώματα. Η σχετική Εβραϊκή εσχατολογική γραμματεία κινούνταν στα πλαίσια του αντι-Ελληνισμού και αντί-Ρωμαϊσμού των Εβραίων συντηρητικών οι οποίοι διέβλεπαν τον κίνδυνο αφανισμού της παράδοσης τους από τις Ελληνικές συνήθειες π.χ φιλοσοφία, παλαιστρος, θέατρο κλπ. Δεν πρέπει να ξεχνάμε πως μετά την εξέγερση των Μακκαβαίων η κουλτούρα της Δυναστεία των Χασμοναίων (130-37 π.Χ) στα πλαίσια του Εξελληνισμού της όλο και απομακρύνονταν από τις επαρχιώτικες παραδοσιακές αξίες. Η διάδοχη Δυναστεία του Ηρώδη (37 π.Χ- 92 μ.Χ) επιδεικνύοντας μεγαλύτερο προοδευτικό ζήλο επιχείρησε να μετατρέψει την Ιερουσαλήμ σε ένα αντίγραφο της Ρώμης με αποτέλεσμα να προκαλεί ανοιχτά τους παραδοσιακούς θεσμούς της Εβραϊκής συντηρητικής κοινωνίας με τον βαθμό της Ελληνικότητας της . Οι προοδευτικές ιδέες που ήταν εμποτισμένες στα μέλη της αυλής του Ηρώδη για τους Εβραίους Νομοδιδασκάλους δεν αποτελούσαν παρά πηγή μόλυνσης που διέβρωναν τα Παλαιδιαθηκικά πρότυπα και επιταγές. Η αντίδραση των παραδοσιακών κύκλων απέναντι στην πνευματική αστικοποίηση ήταν η παραγωγή χρησμών με έντονο αντί-Ρωμαϊκό και αντί-Ελληνικό χαρακτήρα, πράγμα το οποίο κληροδοτήθηκε στον Χριστιανισμό. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να διαχωρίσουμε την Βιβλική προφητεία από την Εβραϊκή αποκαλυπτική. Η πρώτη αφορά τα αδιαφοροποίητα λόγια του ίδιου του Θεού ενώ η δεύτερη εμπνέεται από από τις γραφές για να αντιμετωπίσει τις παροντικές πολιτικές και στρατιωτικές προκλήσεις. Μία ελεύθερη διασκευή των Βιβλικών νοημάτων σε συνδυασμό με θεοφάνιες παντός τύπου π.χ οράματα, ανεξήγητα φαινόμενα, διαμεσολαβήσεις αγγέλων κλπ. ήταν το κατάλληλο μίγμα που τροφοδοτούσε κάθε λογής μεσσιανικές απόπειρες εξηγήσεως όσον συνέβαιναν τριγύρω τους.

Γραφές, οράματα, αστρολογία, καταφυγή στο ωραιοποιημένο ένδοξο παρελθόν, αφύπνιση των μύθων, μεσολαβήσεις αγγέλων κλπ. όλα αυτά αποτελούσαν τα υλικά με τα οποία οι λαοί της Ανατολής για αιώνες προσπαθούσαν να αντιμετωπίσουν την υπεροχή των Ελλήνων και των Ρωμαίων. Στην αδυναμία τους να συλλάβουν το μέγεθος και την φύση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας είδαν σε αυτήν την απόλυτη προσωποποίηση του κακού και της επιτέθηκαν με το μόνο ισχυρό μέσο διέθεταν, με θρησκευτικές προκαταλήψεις και κάθε λογής δεισιδαιμονίες. Διαισθανόμενοι την τελική τους αδυναμία απέθεσαν την ελευθερία τους στα χέρια των θεών τους